

УДК 81.161.2:81'4:821.161.2'09:398'2

ПРИНЦИПИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІФОЛОГІЧНОЇ КОСМОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ СИМВОЛІСТСЬКИХ ТЕКСТІВ

Чистяк Д.О., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри романської філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються принципи лінгвокогнітивної інтерпретації міфологічної космології українських символістських текстів. Виділяється матеріал дослідження, характеризується методологічна база та формуються гіпотези наукового пошуку.

Ключові слова: міф, символ, символізм, концепт, когнітивна лінгвістика.

В статье анализируются принципы лингвокогнитивной интерпретации мифологической космологии украинских символистских текстов. Выделяется материал исследования, характеризуются методологическая база и формулируются гипотезы научного поиска.

Ключевые слова: миф, символ, символизм, концепт, когнитивная лингвистика.

Chystiak D.O. PRINCIPLES OF THE LINGUO-COGNITIVE INTERPRETATION OF THE MYTHOLOGIC COSMOLOGY OF UKRAINIAN SYMBOLIST TEXTS

The article deals with the analysis of the principles of the interpretation of Ukrainian symbolist texts from the paradigm of cognitive linguistics. The material of study, the methodological basis and the hypotheses of the scientific research are delimited and formulated.

Key words: myth, symbol, symbolism, concept, cognitive linguistics.

Постановка проблеми. Проблеми художньої концептуалізації набувають останнім часом у філології та суміжних наукових дисциплінах дедалі ширшого висвітлення. Лінгвокогнітивний аналіз дозволяє вивести проблему конструювання мовно-культурних зв'язків у динамічних процесах знакоутворення на новий рівень аналізу, прогнозований у працях тартурсько-московської школи семіотики, а також у дослідженнях інтертекстуальної семантики у французькому постструктуралізмі (школи Ю. Крістеві та Ф. Растье). Таким чином, актуальність дослідження художньої концептосфери обумовлюється дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у межах когнітивної лінгвістики, так і суміжних наук з огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній філології вже наявні перспективні праці з делімітації дефініції, структури, семантики та методики аналізу концептів як мовно-культурної одиниці семіозису (А. Приходько, О. Селіванова). Студії художньої концептуалізації (роботи І. Бехти, Л. Белехової, Т. Вільчинської, О. Кагановської, В. Ніконової) характеризує широка дискретність аналітики. Водночас досі чітко не проявленим залишається процес образ-

но-концептуального зіставлення у структурі художнього тексту українського символізму з позицій лінгвокогнітивного підходу в міфопоетичному аспекті, аналізу чого й присвячена дана розвідка.

Постановка завдання. Метою статті є моделювання основних закономірностей лінгвокогнітивного підходу до аналізу мови міфологічної космогонії українського символізму, з урахуванням комплексного розгляду ментального та образного текстового семіозису.

Використовуючи в перебігу розроблення напрямків і гіпотез, теоретичної бази і методологічної основи, методів і прийомів дослідження певних результатів інтерпретації символістської прози (праці С.Г. Денисової, С.Г. Шурми та ін.), ми все ж у розв'язанні магістральних завдань дослідження зосереджуємося на текстах поезії символізму (публікації Н.В. Авраменко, А.В. Виговської, Р. Камберової, Ю.І. Коваліва, О.М. Косінової, М. Костюк, О.Г. Крушинської, Н.О. Лисенко, Г.В. Осадко, Н.М. Сиромлі, І.В. Чернової, Ж. Янковської та ін.), зважаючи на те, що поезія порівняно з прозою є, на наш погляд (скоординований, зокрема, із плотогонічними спекуляціями французької філософії XVIII ст.), значно ближчою до архаїчних магічно-міфологічних текстів за свою ритмікою, звуковими повторами та іншими фонетичними явищами,

образно-символічним наповненням та іншими рисами. Так само, залучаючи в процесі формування аналітичного апарату праці матеріал різних європейських традицій, ми виділяємо в ролі центрального завдання порівняльне вивчення міфопоетичних вербалізацій українського і бельгійського символізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Символізм як частина модерністського проекту оновлення художньої мови заслуговує особливої уваги, не в останню чергу через те, що мова української поезії рідко в яку епоху перебувала в такому тісному зв'язку з європейськими процесами мово- і літературотворення, як у часи формування та функціонування символістської течії в літературі. Через це представники старшої (відносно символістів) інтелігенції, вихованої на народницьких ідеалах, до яких входив й ідеал мови художнього твору як лише злегка удосконаленого зліпка мови народу [8], не сприйняли новаторських змін і деформацій мови. Однак саме завдяки таким деформаціям мова української поезії почала звучати по-новому, виходячи з кола утилітарно-просвітницького вжитку.

Символізм був на теренах України першою течією, що репрезентувала модерністську літературу. О. Ільницький, дослідник українського літературного модернізму й авангарду, підкреслює, що тривалий час сам модернізм асоціювався із символізмом. Цим поняттям покривали великий спектр явищ, які з часової відстані виглядають менш гомогенними. Однак на тлі попередньої літературної традиції й на тлі її тематичного арсеналу і поетичних засобів нові літературні явища здавалися значно одноріднішими у своєму прагненні оновити виражальну мову творів, ніж вони здаються з перспективи сучасності [11].

Український символізм, його мовні виражальні засоби й ідейне налаштування текстів були наслідком творчого діалогу (шляхом засвоєння творчих технік у власних творах, а часто – в поетичних і прозових перекладах). Найбільш тісним був творчий діалог із франкомовним символізмом (особливу роль для українських символістів відігравав Моріс Метерлінк, якого перекладали Леся Українка і Микола Вороний, а Олександр Олесь, імовірно, імітував [10, с. 24]), а також із польським і російським його відлуннями. Отож, мова українського символізму як матеріал якнайбільше підходить для контрастивного лінгвістичного дослідження, адже творчі

інтенції авторів перебували в єдиному творчому руслі з франкомовними, польськомовними та російськомовними письменниками. Міжнаціональна природа символізму як стилю дає змогу природного зіставлення мовного матеріалу різних мов, дослідження їхніх контактів, задокументованих творами різних національних шкіл символізму.

Українські тексти, які репрезентують символізм, поділяються на такі групи.

По-перше, тексти авторів, в яких окремі твори чи цикли творів можна співвіднести із символізмом. Слід ураховувати, що на момент існування символізму як літературного і мовного явища українська мова побутувала на території двох імперій – Австро-Угорської та Російської. Символізм як явище в українській наддніпрянській літературі впродовж нетривалого часу навіть був інституціоналізований через публікацію періодичних видань – журналів «Хата», «Музагет» і «Літературно-критичний альманах». Авторів, які виступали б «чистими» символістами, не було, однак, як уважає О. Ільницький, поети, що друкувалися на сторінках цих журналів, і становлять ядро українського символізму, хоча потім деякі з них і відійшли у своїй творчості від принципів символістського письма: Павло Савченко, Павло Тичина, Яків Савченко, Олекса Слісаренко, Дмитро Загул, Володимир Ярошенко, Михайло Жук, Клим Поліщук, Микола Терещенко, Павло Филипович, Володимир Кобилянський, Михайль Семенко [11, с. 114], Василь Бобинський [10, с. 33]. «Передсимволізмом» можна вважати, на думку Б. Рубчака, творчість Олександра Олесья, цілковито символістськими – вірші Грицька Чупринки, а продовжувачами символізму і якоюсь мірою символістами – Євгена Маланюка і Олексу Стефановича [10, с. 39]. Еволюція виражальних засобів українського модернізму типологічно нагадує шлях, яким у той же час проходила, наприклад, російська літературна мова: вирішивши як поступове освоєння і подальше заперечення символізму, на арені з'явилися такі несхожі явища, як футуризм (Михайль Семенко) і неокласицизм (Павло Филипович). У Галичині символістськи зорієнтоване письмо плекали поети угруповання «Молода муза», до якого належали Петро Карманський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Степан Чарнецький, Сидір Твердохліб, Остап Луцький, Михайло Рудницький [10].

По-друге, тексти авторів, у творах яких можна знайти лише віддалене відлуння сим-

волістських мотивів. Окрім окресленого кола наддніпрянських і галицьких авторів, які безпосередньо і явно були пов'язані з модернізмом, слід урахувати тексти українських письменників, які номінально не належали до числа символістів, але тим не менш у своїх творах зазнали впливу цієї модерністської течії. До таких текстів слід зарахувати «Зів'яле листя» І.Я. Франка [4, с. 9], окремі місця з листування і прози В.С. Стефаніка, збірку віршів і перекладів А.Ю. Кримського «Пальмове гілля» тощо.

По-третє, літературно-критичні статті, в яких самі модерністи висловлювали своє творче кредо. Ідеться про висловлювання критиків із числа символістів (чи, ширше, модерністів) про сутність символізму і символу, а саме – статей Лесі Українки, Миколи Вороного, Наталі Кобринської, Євгена Маланюка, Василя Щурата, Остапа Луцького, а також теоретиків символізму, що друкувалися в журналах «Світ», «Українська хата», «Музагет», «Літературно-критичний альманах».

По-четверте, літературно-критичні статті, в яких опоненти символізму виступали з критикою цього явища. Одразу з появою перших помітних творів символістів представники старшого покоління українських письменників виступили з критичними відзивами. Вони цінні як джерела, що дають змогу відновити кут зору, під яким тексти символістів сприймала більшість сучасників. Такі відзиви належали С.О. Єфремову, І.С. Нечуй-Левицькому, І.Я. Франкові.

По-п'яте, літературно-критичні статті літературних критиків, найближчих у часі до символістів, а саме М. Зерова, С. Гординського. Є. Маланюка, А. Ніковського: адже вони показові для дослідження того, як мовні експерименти символістів були сприйняті інтелектуалами, «незацікавленими» в безпосередній полеміці поколінь, але ще й доволі близькими в часовому і світоглядному плані до її учасників.

Також необхідно залучити тексти, які створюють інформаційно-культурне тло для центральних творів, що перебувають у головному фокусі нашої дослідницької уваги. Зважаючи на необхідність зусібч розглянути феномен символістського поведження з мовними виражальними засобами, нам буде необхідно залучити і розгляд окремих прозових творів українського символізму чи їхніх фрагментів, позаяк у символістському напрямі межі між поезією і прозою істотно стерлися (безперечно, це пряме продовження і розвиток

традиції романтизму). Тому іноді складно однозначно віднести твір до одного з родів літератури. «Поезіями в прозі» можна назвати багато сторінок суто, здавалося б, прозових творів О.Ю. Кобилянської, В.С. Стефаніка, М. Яцкова, а подекуди навіть І.Я. Франка (до його символістських творів Б. Рубчак зараховує, поряд із «Зів'ялим листям», оповідання «Як Юра Шикманюк брів Черемош» [3, с. 9]). Також проза часто була матеріалом, на якому українські письменники випробовували свої сили перед тим, як втілити символістські техніки в поезії (або залишаючи цей крок своїм наступникам чи сучасникам), як, наприклад, М. Коцюбинський, М. Черемшина [10, с. 33]. Урешті, це не суперечить традиціям поезії в прозі, що тягнеться від німецьких романтиків і французьких символістів: Ш. Бодлер, С. Маллярме, А. Рембо лишили численні зразки таких творів. Цілковито осторонь стоїть в українській прозі початку ХХ ст. роман А.Ю. Кримського «Андрій Лаговський», який безпосередньо продовжує символістські тенденції поезії українського письменника й орієнталіста і є надзвичайно цінним і репрезентативним для символістської прози текстом.

Важливим фактором, що підготував готовність української письменницької і читацької громади до рецепції символізму, як уважає Б. Рубчак, були психолінгвістичні, як їх можна схарактеризувати сьогодні, дослідження О.О. Потебні [10, с. 31]. Тому їх слід розглядати не лише як факт наукового дискурсу, адже вони витікають із певного налаштування, що почало панувати в українській інтелектуальній спільноті кінця ХІХ ст. і підготувало шлях для перших проявів спершу символізму, а далі й інших модерністських зорієнтованих сценаріїв оновлення поетичного дискурсу. Панівна ідея психолінгвістичних і лінгвофольклористичних досліджень О.О. Потебні – виняткова роль фольклорного символу в розвитку відчуття, мислення, світосприйняття, мови, народних й індивідуально-авторських текстів (у сучасних термінах – концептуальної і мовної картин світу). Фольклорна символіка, ідіоетнічна для кожної традиції, поєднуючись з античною греко-римською та біблійною символічною спадщиною, універсальними архетипними символами, формує систему прецедентних концептів індивідуально-авторського символістського тексту і системи символістських текстів у цілому.

Багатовекторність символізму як явища, його специфіка в кожній національній традиції й у кожного окремого представника

змушують поставити проблему каталогізації українських символічних текстів, а передусім їхніх авторів. Не ставлячи собі за мету створення повного корпусу текстів українського символізму, обмежимося, по-перше, коротким аналітичним оглядом основних позицій щодо ідентифікації текстотворців-символістів (відповідно до завдань дослідження звертаючи першорядну увагу передусім на поезію) і, по-друге, розробленням критеріїв ідентифікації символістського тексту (перш за все, на рівні концептосфери).

З метою найбільш адекватної реалізації мети і завдань подальшої роботи був сформульований комплекс гіпотез, перевірюваний у перебігу здійснення процедури дослідження. 1) Символістський спосіб концептуалізації та вербалізації світогляду, що зовні видавався народникам відходом від народних джерел української літератури, вивільнив потужний пласт міфопоетичних уявлень, закорінених у національній фольклорно-міфічній традиції. Про це свідчить, зокрема, стаття Н.І. Кобринської «Символізм в народній пісні» [6, с. 369–370], в якій українська галицька письменниця намагається легітимізувати символізм як літературний напрям відсиланнями до фольклорних першоджерел символу. Не випадково і М. Яцків «поєднував фольклорний символ з модерною технікою письма» [4, с. 12]. 2) Міфопоетичні уявлення реалізуються в низці концептів-символів, що мають певну вербалізацію в поетичних текстах українських символістів. Це співвідноситься з ідеями М. Вороного про модерне мистецтво, українське за своєю глибинною суттю. 3) Крім поетичних текстів, міфопоетичні уявлення можуть несвідомо бути реалізовані в текстах, що задумувалися авторами як літературно-критичні, теоретичні, програмові для українського символізму. 4) У символах-реалізаціях міфопоетичних уявлень можна виокремити різні пласти образності і відповідної вербальної реалізації: універсально-світовий (шаманістичний, тотемістичний, анімістичний); середземноморсько-європейський (образи, пов'язані з культурами і літературами Давнього Єгипту, Ханаану, Давньої Греції, Давнього Риму, християнством); спільнослов'янський (фольклорні архаїчні образи, пов'язані з дохристиянськими віруваннями слов'ян); власне український (образи, пов'язані з поступовим виокремленням українців із кола інших слов'янських народів на рівні мови, культури, політичної організації).

Не виключена й наявність спільноіндоєвропейських (праіндоєвропейських) концептів та відповідних вербалізаторів і результатів писемно-літературного впливу західноєвропейських традицій. 5) Символістське оновлення поетичної мови надало змогу збагатити українські (етнонаціонально-фольклорні) міфопоетичні символи світовим (універсально-глобальним) змістом, фактично здійснити міфологічну ретроспективу шляхом пошуку в світовій літературі і культурі суголосних мотивів. 6) Символістське прагнення до збагачення символіки текстів вимагало збагачення і словника поетичної мови, що з часом дозволило значно розширити лексикон і загальнолітературної мови. 7) Український символізм, який, на думку дослідників і літературних критиків, не зумів остаточно оформитися як літературне явище з міжнародно значущими творами [10], зміг стати важливою віхою в історії еволюції української літературної мови не тільки у формальному, а й у концептуальному аспекті, сприяв дальшій інтелектуалізації української мови відповідно до концепції Л.І. Шевченко. Розроблений комплекс методів і прийомів дослідження дозволяє максимальною мірою комплексно і всебічно розглянути поетичні тексти на предмет виявлення універсальних, ідіоетнічних та індивідуально-авторських рис вербалізації в них міфопоетичних концептів.

Висновки з проведеного дослідження. Виробляючи інструментарій дослідження міфопоетичної мови символістських текстів в аспекті лінгвоконцептології, доцільно, на наш погляд, залучити (в більш або менш модифікованому вигляді відповідно до мети роботи) такі прийоми: ідентифікація архетипів міфологічної свідомості та їхніх вербалізаторів в індивідуально-авторській мові; установлення концептуальних опозицій, зокрема й в їх імпліцитній формі вияву, коли один із членів протиставлення має бути реконструйований; визначення послідовностей концептів як своєрідних концептуальних формул тексту в цілому або окремих його фрагментів; виділення прецедентних концептів і прецедентних текстів у відповідних просторово-часових і загальнокультурних контекстах; фоносемантична інтерпретація символістських поетичних текстів у контексті звукообразжальної своєрідності української і французької мов, з одного боку, та у зв'язку зі способами вербалізації концептів МАГІЧНИЙ ЗВУК і МАГІЧНА МОВА

(акцентованих у науковій школі М.Я. Марра й виділених у фольклорних і літературних текстах його ученицею О.М. Фрейденберг), з другого боку; ідентифікація компонентів символістського твору як синкретичної єдності, що на новому рівні (відповідно до ідеології естетичного синкретизму Р. Вагнера і принципу повторення М. Еліаде) відтворює архаїчний фольклорний синкретичний твір (сутність якого встановлена О.М. Веселовським). Цей прийом цілком відповідає дослідженню С.В. Семчинським методологічному принципів діалектичної єдності внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку; установлення специфіки вербалізації мовної картини світу в символістській поезії на рівні фонетики, морфології, лексики та синтаксису відповідно до методологічної концепції І.О. Голубовської про втілення мовної картини світу на всіх рівнях мови; визначення (а мірою можливості й формалізація) пропорцій універсальних та ідіоетнічних рис мови символістської поезії кожної етнонаціональної традиції (в досліджуваному нами випадку – української і французької) відповідно до концепції С.М. Лучканина про діалектику універсального й ідіоетнічного в розвитку філологічних традицій.

Для повноцінного опрацювання всіх текстуальних джерел необхідно за допомогою

прийому фронтальної вибірки виявити всі релевантні для міфопоетичної картини світу вербальні втілення ключових концептів. Ключові концепти треба класифікувати за тематичними групами, давши кожній із них необхідні коментарі мовного і міфопоетичного плану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бехта І.А. Від модернізму до постмодернізму: художні концепти текстової епохи. Львів: Вид-во Львівського університету, 2012. 228 с.
2. Белєхова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект. К.: Айлант, 2002. 368 с.
3. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
4. Ільницький М. Краси свічадо. Розсипані перли: Поети «Молодої Музи». К.: Дніпро, 1991. С. 5–17.
5. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). К.: ВЦ КНЛУ, 2002. 292 с.
6. Кобринська Н. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1980. 446 с.
7. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу у поетиці Шекспіра. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. 364 с.
8. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1999. 447 с.
9. Приходько А. Концепты и концептосистемы. Дніпропетровськ: Вид. Белая І.А., 2013. 307 с.
10. Рубчак Б. Пробний лет. Розсипані перли: Поети «Молодої Музи». К.: Дніпро, 1991. С. 18–41.
11. Ilnytzkyj O. Ukrainian Symbolism and the Problem of Modernism. *Revue Canadienne des Slavistes*. Vol. 34. № 1/2. P. 113–130.